

О ПИСМЕНОМ ИЗРАЖАВАЊУ УЧЕНИКА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ

*Јелена Стевановић**, *Славица Максић*
Институт за педагошка истраживања, Београд
Лазар Тењовић
Филозофски факултет, Београд

Апстракт. Нормативна правила стандардног српског језика стичу се током основношколског и средњошколског образовања кроз програмске захтеве наставе српског језика, која се одвија на три подручја: граматика, правопис и култура изражавања. Предмет интересовања у овом раду је квалитет писменог изражавања ученика VI и VII разреда, у контексту сва три подручја чије је овладавање предвиђено наставним планом и програмом из српског језика. Истраживањем је обухваћено 148 ученика основне школе из Београда. Извршена је језичка анализа спонтано насталог писаног текста, у условима где није експлицитно тражено да ученик пише правилно. Резултати указују да већина ученика прави правописне и граматичке грешке, задовољавајући услов за основни ниво овладаности знањем из српског језика према стандардима предвиђеним за крај обавезног образовања. Такође, значајна већина ученика има задовољавајући ниво културе писменог изражавања. Ученици чешће праве правописне него граматичке грешке. Ученици седмог разреда су бољи од ученика шестог разреда у погледу придржавања граматичких правила и према култури писменог изражавања, док оцена из српског језика и општи успех ученика корелирају једино са степеном придржавања правописних правила. Закључено је да су потребни не само индивидуални програми подршке за ученике који више греше, већ и покретање националних пројеката за развој језичке компетенције младих у Србији.

Кључне речи: писмено изражавање, стандардни српски језик, настава српског језика, основна школа, знање ученика.

Увод

Језичка писменост је прва на листи циљева целокупног процеса образовања. Системом образовања и васпитања обезбеђује се стицање језичке, математичке, научне, уметничке, културне, здравствене, еколошке и информатичке писмености, неопходне за живот у савременом и сложе-

* E-mail: jstevanovic@rcub.bg.ac.rs

ном друштву (Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, 2003). Језик и говор су нераскидиво повезани са мишљењем и његовим развојем (Vigotski, 1983). Иако мишљење може да буде независно од језика, језик у великој мери помаже тачнијем мишљењу и потпунијем доживљавању садржаја наше свести (Bugarski, 1996). Неометано одвијање говора и мишљења представља битан предуслов за обављање наставе сваког предмета, а посебно наставног предмета *Српски језик*.

Настава српског језика у основним и средњим школама почива на стандардном језику. Стандардни језик је нормирани језички облик који у одређеној културно-друштвеној заједници има функцију општег инструмента различитих видова језичке комуникације (Šipka, 2008). Представља најпрестижнији језички облик у једном друштву и узор је према коме се одмеравају функционалности других идиома. Стандардни језик се одликује богатством и степеном развоја лексике, прецизношћу семантике и сложеностју синтаксе, има културну и едукативну функцију које се заснивају на ортографији и граматичи. Језичка култура у први план ставља функционални прилаз питањима правилности и нормативности. Теоријску базу језичке културе као научне дисциплине представљају функционална граматика и функционална стилистика. Задатак језичке културе је да утврди најбоље комбинације језичких знакова с обзиром на ефикасност комуникације и да усавршава језичкоизражајна средства, а њен крајњи циљ је успостављање квалитетне комуникације.

Искуства из школске праксе и резултати истраживања указују на константно незадовољавајући ниво језичке писмености младих у протекле две деценије. Штавише, стиче се утисак да су значајне друштвене промене, које су се у међувремену догодиле, биле праћене погоршањем ситуације и у овој области. Почетком деведесетих година прошлога века спроведено је испитивање основне језичке писмености, у оквиру образовних и развојних постигнућа ученика на крају основног школовања. Према резултатима овог испитивања половина испитаника решава између 50% и 70% захтева којима је мерена функционална језичка писменост у области српскохрватског језика. Најбоље резултате ученици постижу у правопису, у граматичи, потом у књижевности, а најлошије у речнику. Девојчице су боље од дечака: мало девојчица има изразито ниско, а мало дечака изразито високо постигнуће. Ученику је довољан добар школски успех да би успешно решио око 50% задатака или више од тога. Ако ученик има бољи школски успех то му не гарантује и виша постигнућа на тесту из српског језика (Pavlović, u: Havelka i sar., 1990).

Детаљније анализе знања из граматике откривају да поједине, сложеније области ученици не успевају да савладају. Примера ради, испи-

тивање знања из синтаксе показује да су ученици VI разреда способни да разумеју каузалне односе и да чак постижу већи успех од ученика VIII разреда; ученици старије групе нису знали да одреде узрочне и последичне реченице, јер нису умели да поделе сложену реченицу на ниже синтаксичке јединице (Petrović, 1995).

Брборић (2004), на основу резултата истраживања о правопису српског језика у наставној пракси са ученицима основне и средње школе и са студентима, закључује да се правописно, а самим тим и језичко знање ученика завршава с основном школом, као и да разлика у познавању ортографске норме није велика између средњошколаца и основаца. У средњој школи долази до заборављања наученог градива, пошто се у пракси ова језичка знања не обнављају и не надограђују. Најзначајнији допринос побољшању културе говора и језика младих нараштаја свакако има читање књига. Резултати истраживања говоре да чак 50% ученика средњих школа не чита лектуру (Brborić, 2008). Уместо да читају књиге, ученици користе друге медије, као што је гледање филмова снимљених по мотивима школске лектуре, или преузимају са Интернета краће текстове већ извршених анализа књижевних дела. Писмена комуникација младих своди се на слање порука путем Интернета и мобилног телефона.

Резултати најновијих истраживања потврђују значајне недостатке у учењу српског језика у школи. Посебно су занимљиви налази међународног пројекта PISA у којем је у два циклуса, 2003. и 2006. године, испитивано разумевање прочитаног, математичка и научна писменост ученика старости петнаест година. Испитивањем је обухваћено приближно 6.000 ученика у Србији, а налази показују да су ученици најлошије знање показали управо у области разумевања прочитаног (Pavlović-Vabić i Baucal, 2009). Половина ученика налази се на првом и другом нивоу постигнућа од могућих пет, што значи да уме само да репродукује оно што су прочитали, а чак 20% ученика не успева да реши ни најједноставније задатке у којима се тражи разумевање прочитаног. Између два циклуса истраживања забележен је статистички значајан пад у разумевању прочитаног. Закључено је да у нашој школи нису адекватно подржане различите врсте читања и препоручено је да се развојем способности за читање и разумевање прочитаног баве наставници свих школских предмета.

Као што је већ речено, језичка писменост представља један од најзначајнијих циљева васпитно-образовног процеса. Циљ наставе српског језика јесте да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика на којима ће се усмено и писмено правилно изражавати

(Pravilnik o nastavnom planu i programu za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2006; Pravilnik o nastavnom planu i programu za sedmi i osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2006; Pravilnik o izmenama Pravilnika o nastavnom planu i programu osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2006). У самом језгру програмских захтева налазе се: описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика; упознавање граматике и правописа српског језика; овладавање нормативном граматиком и стилским могућностима српског језика; развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање на српском језику. Настава српског језика у основној школи одвија се на три различита али комплементарна подручја: настава језика (граматика и правопис); настава књижевности и настава културе изражавања (усмено и писмено изражавање). Током прва четири разреда стичу се основна знања из граматике и правописа, док се у старијим разредима стечено знање понавља, проширује, систематизује и утврђује (Dragičević, 2007; Klikovac, 2007).

Конкретно, наставним планом и програмом за VI разред, између осталог, предвиђени су и следећи садржаји: *граматика* – грађење речи у сложенице, изведене и неизведене именице, атрибутска и предикатска функција именица и придева, гласовне промене и алтернације, грађење и значења глаголских облика, уочавање односа између простих и сложених реченица; *правопис* – понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда (писање речце: *ли/ да ли* уз глаголе, *не* уз глаголе, именице и придеве, писање префикса *нај*; употреба великог слова), писање глаголских облика (радни глаголски придев, аорист, перфекат, футур први), интерпункција; *писмено изражавање* – стваралачко препричавање текста с променом гледишта, причање о догађајима и доживљајима са коришћењем елемената композиционе форме по самостално сачињеном плану, увежбавање технике у изради писменог састава (избор грађе, њено компоновање, коришћење пасуса, обједињавање приповедања и описивања), различито распоређивање речи у реченици.

Највећи део граматичких и правописних захтева којима ученици треба да овладају у основној школи завршава се са седмим разредом (Milanović, 2006; Nikolić i Nikolić, 2007). Наставним планом и програмом за VII разред, између осталог, предвиђени су и следећи садржаји: *граматика* – исказивање реченичних конституената простих и зависних реченица, напоредно-сложене и зависно-сложене реченице, координативни односи између независних реченица, функције зависних реченица, поредак реченица и интерпункција у зависно-сложеној речени-

ци, конгруенција; *правопис* – понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда, интерпункција у сложеној реченици (запета, тачка и запета), црта, заграда, запета у набрајању скраћеница; *писмено изражавање* – описивање екстеријера и ентеријера према самостално сачињеном плану, портретисање књижевног лика на основу пишчевих коментара, фабуле, дијалога – по самостално сачињеном плану, подстицање ученика на самостално литерарно стваралаштво, синтаксичко-стилске и лексичке вежбе¹.

Наставни планови и програми обликују оно што ће се у школи учити, а образовни стандарди указују на знања, вештине и умења која ученици треба да поседују, пошто су успешно завршили одређени разред. Према Предлогу образовних стандарда за крај обавезног образовања (2007), на три нивоа дефинисани су захтеви за српски језик који се односе на резултате учења у области читања, писања, граматике и књижевности. У области *писање* ученик, између осталог, треба да стекне и развије следећа знања и умења – на основном нивоу, ученик треба да: познаје и користи ћирилицу и латиницу; саставља јасну, логичну, граматички исправну и стилски коректну реченицу; саставља једноставан експозиторни, наративни и дескриптивни текст и уме да га организује у смисаоне целине; свој језик прилагођава ситуацији и теми; познаје и примењује правописну норму (до нивоа до којег се норма обрађује у прва четири разреда основне школе). На средњем нивоу, од ученика се очекује да познаје и да примењује правописну норму до нивоа до којег се норма обрађује у првих шест разреда, а на напредном нивоу до којег се норма обрађује у свих осам разреда. У области *граматика* ученик, између осталог, треба да зна: да примењује књижевнојезичку норму у вези са гласовним променама и облицима речи, да правилно употребљава падеже и глаголске облике (основни ниво).

Овај рад је посвећен писменом изражавању ученика основне школе. Предмет нашег интересовања био је квалитет спонтаног писменог изражавања ученика на крају VI и VII разреда основне школе, у контексту граматичких и правописних правила и културе изражавања, чије је овладавање предвиђено наставним планом и програмом из српског језика за дати узраст. Очекивано је да ће ученици бити у стању да направе кратак писмени састав, смислен и коректно написан, па су анализирани само типови грешака које су се појавиле. На тај начин су дефинисане варијабле које имају одређено ограничење: дужи састави већег броја ученика могли су дати другачији, шири списак грешака. С друге

¹ Изводи су дати према важећим наставним плановима и програмима за основну школу.

стране, предност оваквог начина испитивања јесте у томе што је испитивано писмено изражавање у реалној животној ситуацији, што је и крајњи циљ образовања у овој области. Ученицима је дат задатак у коме није експлицитно тражено правилно изражавање и писање, што је подразумевало да ће ученик користити она правила којима је овладао и која користи у свом свакодневном говору и писању.

Истраживањем смо настојали да одговоримо на следећа питања:

- У којој мери се ученици у спонтаном писменом изражавању придржавају правила из граматике и правописа, односно законитости културе писменог изражавања којима је, према наставном плану и програму, требало да овладају?

- Да ли постоје разлике у степену придржавања граматичких и правописних правила између дечака и девојчица и између ученика VI и VII разреда?

- Да ли постоји (и ако постоји колика је) повезаност степена придржавања граматичких и правописних правила ученика са њиховим школским успехом и оценом из српског језика?

- Да ли постоје разлике у примени законитости културе писменог изражавања између дечака и девојчица и између ученика VI и VII разреда?

- Да ли постоји (и ако постоји колика је) повезаност између примене законитости културе писменог изражавања ученика и њиховог школског успеха и оцене из српског језика?

Метод

Подаци за анализу писменог изражавања прикупљени су на узорку ученика шестог и седмог разреда основне школе са ужег подручја Београда. Полна и разредна структура узорка приказана је у Табели 1.

Табела 1: Структура узорка према разреду и полу

		Пол		Укупно
		Дечаци	Девојчице	
Разред	VI	42 (47.7%)*	46 (52.3%)	88
	VII	23 (38.3%)	37 (61.7%)	60
	Укупно	65	83	148

* Проценти у табели дати су у односу на збирове редова.

Варијабле и мере. Варијабле и мере квалитета писменог изражавања ученика дефинисане су на основу података који су прикупљени током

испитивања. Спроведена је језичка анализа спонтано насталог писаног састава (осим прозне форме, било је и неколико радова који су имали поетску форму). Употребљен је текст који су ученици писали као одговор на Тест за мерење креативног мишљења помоћу цртежа² (Urban & Jellen, 1993). У тексту су анализирани грешке из граматике и правописа, као и културе писменог изражавања.

Степен придржавања граматичких правила испитиван је на основу броја грешака које ученици праве у следећим областима: грађење сложених глаголских облика (перфекат, потенцијал, футур I); формулација реченице (напоредно-сложене реченице, координативни односи између независних реченица, инверзија у зависној реченици, ред речи у реченици, место енклитике у реченици, конгруенција у роду и броју, предлошко-падежне конструкције).

Степен придржавања правописних правила испитиван је на основу броја грешака које ученици имају у следећим областима: писмо (да ли користи само српски језик, или и неки страни језик, које писмо користи, да ли пише писаним и/ или штампаним словима, да ли ученик користи само слова или користи и симболе и цртеже); писање великог слова; састављено и растављено писање речи; знаци интерпункције (тачка, запета, узвичник, три тачке, две тачке и знак навода); гласовне алтернације; писање сугласника *j*.

Култура писменог изражавања испитивана је тако што су провераване следеће области: способност писања састава (прича или песма) који укључује опис актера, радње, догађаје, има заплет, почетак, крај и поруку; ученик не саставља састав ако нема ниједну реченицу, ако је написао »цртао сам без везе«, »нисам имао инспирацију« и слично, или само набраја елементе које је нацртао); одређивање наслова текста (са насловом или без наслова); састављање смислених реченица; рукопис (читак или нечитак) и линеација, односно поштовање линијских оквира у писању (лоша или добра).

Степен придржавања граматичких и степен придржавања правописних правила одређени су дељењем броја грешака из одговарајућих области са бројем реченица (довршених и недовршених) од којих се текст сваког ученика састоји. У одређивању степена придржавања граматичких правила узете су у обзир грешке у свим напред наведеним областима граматике. При одређивању степена придржавања правописних правила укључене су грешке у наведеним правописним областима, али без узимања у обзир податка о томе да ли је текст написан ћирилицом.

² Urban-Jellen Test of Creative Thinking – Drawing Production – TCT-DP.

цом или латиницом, односно писаним или штампаним словима. На тај начин, степен придржавања граматичких и правописних правила дефинисан је бројем грешака одређене врсте које дати ученик има, просечно посматрано, по једној реченици. Према томе, што је просечан број грешака по једној реченици мањи, то је степен придржавања граматичких правила виши и обрнуто.

Варијабла *култура писменог изражавања* формирана је на основу следећих елемената: да ли ученик пише састав, да ли саставу даје наслов, да ли је састав написан читким рукописом, да ли је линеација састава добра и колики је број смислених реченица ученик написао. Резултат на овој варијабли представља збир бодова. При томе, за сваки од прва четири елемента ученик је добијао по 1 бод уколико је написао састав, ако саставу даје наслов, пише читким рукописом и има добру линеацију текста. За пети елемент варијабле *култура писменог изражавања*, број смислених реченица ученик добија одговарајући број бодова на скали од 0 до 1. Број бодова за број смислених реченица одређен је као количник разлике и збира броја смислених и броја бесмислених реченица.³ На тај начин, укупни резултат на култури писменог изражавања може се кретати у границама од 0 до 5.

Поред карактеристика писменог језичког изражавања, у анализу су укључени још разред, пол и школско постигнуће ученика. Као мере школског постигнућа коришћени су општи успех ученика (изражен просечном оценом) и оцена из српског језика. Обе мере односе се на успех који је ученик постигао на полугодишту школске године када је испитивање спроведено (крај школске 2006/07. године).

Процедура. Испитивање на основу којег је изведена анализа писменог изражавања спроведено је у мају 2007. године. Ученици су најпре решавали Урбан-Јеленов тест за мерење креативног мишљења помоћу цртежа, а затим су имали задатак да за 15 минута напишу састав о свом цртежу.

Обрада. У анализи заступљености појединих врста правописних и граматичких грешака, као и присуства појединих елемената културе писменог изражавања, коришћена је процентна анализа. Будући да су дистрибуције броја граматичких грешака по реченици, броја правописних грешака по реченици и културе писменог изражавања изразито асиметричне, за њихов статистички опис, уместо аритметичке средине и стандардне девијације, коришћен је »петобројни сажетак«: минимална

³ Према томе, за подједнак број смислених и бесмислених реченица ученик добија 0 бодова (будући да је разлика тада једнака нули). Уколико нема ниједне бесмислене реченице у саставу, ученик за овај елемент добија 1 бод.

вредност, перцентил 25⁴, медијана⁵, перцентил 75⁶ и максимална вредност. У анализи полних и разредних разлика у погледу степена придржавања граматичких и правописних правила, као и у погледу културе писменог изражавања коришћен је Man-Vitnijev тест. За испитивање повезаности степена придржавања граматичких правила, степена придржавања правописних правила и културе писменог изражавања са општим успехом и оценом из српског језика коришћен је Спирманов поступак корелације између рангова.

Резултати и дискусија

Квалитет писменог изражавања ученика

Ученици VI и VII разреда основне школе у већини случајева лако и брзо одговарају у писменој форми на постављени задатак: скоро сви испитаници праве састав о томе шта су нацртали (96%), и при том користе од две до 263 речи. Већина ученика пише састав дужине од 90 речи (72,3%). Састави садрже највише до 22 реченице у млађој групи ученика, и до 29 реченица у старијој групи ученика. Мали број ученика прави недовршене реченице и то само једну или две реченице по саставу (10,2% ученика VI разреда и 3,2% ученика VII разреда). На захтев који није био обавезан, да састав добије наслов, одговорила је трећина ученика (једна четвртина ученика VI разреда и једна половина ученика VII разреда).

Већина ученика приликом писања користи само слова (82,1%), као што је и очекивано. Међутим, скоро једна петина ученика, поред слова, користи цртеже и симболе: у томе предњаче старији ученици (27,4% : 11,2%). Већина ученика пише на српском језику, док 13,2% ученика поред српског користи речи другог језика, као што је енглески (на пример: *By Isidor@ '94; By Gara; Bye; The End, Let me Think, Моја цртежи о саставу...*). Већина ученика VI разреда пише ћирилицом (65,2%), док мање од половине ученика VII разреда пише ћирилицом (48,4%). Мањи, али не занемарљив број ученика (10,6%) у писању комбинује ћирилицу и латиницу (у писаном тексту забрањено је комбиновање два писма). Значајно више ученика VII разреда пише латиницом него ученика VI разреда (48,4% : 23,6%). Иако су писана слова основни облик писма, већина ученика VI разреда пише штампаним словима (62,9%). Ученици VII разреда више користе писана (54,2%) него штампана сло-

⁴ Перцентил 25 је вредност испод које се налазе резултати 25% испитаника.

⁵ Медијана је вредност испод које се налазе резултати 50% испитаника.

⁶ Перцентил 75 је вредност испод које се налазе резултати 75% испитаника.

ва. Једна десетина ученика (11,9%) комбинује штампана и писана слова и то тако да више греше старији (16,1%) него млађи (9,0%). Већина ученика има читак⁷ рукопис (76,2%), док једна четвртина има нечитак (опет старији ученици показују већу тенденцију да пишу нечитко). Већина ученика има добру линеацију. Значајно више ученика VI разреда има лошу линеацију у односу на ученике VII разреда (28,1% : 8,1%).

Када се граматичке грешке које су ученици направили посматрају заједно, највећи број грешака појављује се у формулацији реченице (Табела 2). Ове грешке прави 83% ученика шестог разреда и 75% ученика седмог разреда. Типичне грешке су: *Овај цртеж сам нацртала, али ме такве ствари ни мало не занима!*; *Уједно природа и амбијент који сам нацртале ме подсећа на Златибор*; *У овај веома специфичан цртеж покушала сам да унесем једне од главних ствари које карактеришу мој живот*; *Мој цртеж је веома леп, толико је леп да је много леп.*

Табела 2: Проценти ученика који имају једну или више грешака одређене граматичке категорије (по разредима и за цео узорак)

		VI разред (N = 88)	VII разред (N = 60)	Цео узорак (N = 148)
Категорија грешака	Грађење сложених глаголских облика	27.3%	25%	26.4%
	Формулација реченице	83%	75%	79%

У употреби, односно у примењивању правила о грађењу сложених глаголских облика грешти нешто више од четвртине ученика шестог разреда и исто толико ученика седмог разреда (на пример: *Ја би то урадио*; *Потребан је пут да би ми по њему ходали*; *Он ће да иде*). У целини, обе групе ученика имају више проблема са примењивањем правила која су у вези са синтаксом, док значајно мањи број ученика грешти у писању сложених глаголских облика. Овладавање знањем из граматике је сложен сазнајни процес који захтева одређену менталну зрелост, те се може претпоставити да ученици, иако су учили правила, развојно стижу да схвате, усвоје и да примене то знање касније. Без обзира на тип грешке, број грешака указује да је неопходно интензивирати вежбања, како би се знање из граматике учврстило кроз примену.

Према подацима приказаним у Табели 3, која говори о правописним грешкама, ученици највише греше код употребе знакова интерпункције (75,7%), а најмање у примењивању правила која су у вези са

⁷ Процене је извршила Јелена Стевановић, професор српског језика.

гласовним алтернацијама (3,4%). Готово једна петина ученика грешу у писању састављених и растављених речи, а нема статистички значајне разлике између млађих и старијих ученика (примери грешака: *полу-кружни; несећам се; од прилике*). Врло мали број ученика грешу код писања сугласника *j* (4,7%), а број грешака по једном раду највише износи четири (на пример: *разбиено стакло; змиски цар; геометриске фигуре; фијока*).

Табела 3: Процентни ученика који праве бар једну правописну грешку по саставу (по разредима и за цео узорак)

		VI разред (N= 88)	VII разред (N = 60)	Цео узорак (N = 148)
Категорија грешака	Интерпункција	69.3%	85%	75.7%
	Писање великог слова	27.3%	41.7%	33.1%
	Састављено и растављено писање речи	18.2%	20%	18.9%
	Писање сугласника <i>j</i>	3.4%	6.7%	4.7%
	Гласовне алтернације	2.3%	5%	3.4%

Занимљиво је да ученици старије групе праве више грешака од млађих ученика у скоро свим посматраним правописним областима: тако у коришћењу зареза грешу више од половине ученика VII разреда, а мање од половине ученика VI разреда (на пример: *Када напољу сунце сија он стави цвеће поред прозора; Увек ми је било жао што сам морала да га оставим ноћу самог а ја морам кући*). Већина ученика правилно користи узвичник, док једна четвртина ученика то ради на погрешан начин (чешће греше млађи ученици, што је очекивано). Изражавање емоција појачавају умножавањем знакова узвика и чуђења. Већина ученика правилно користи три тачке, али скоро 10% ученика прави ову грешку и то чешће греше старији ученици. Ову врсту грешке најчешће праве када користе три тачке да покажу како се нису у потпуности и до краја изразили, да имају још нешто да кажу, али да то не могу исказати речима.

Највећи број ученика правилно користи две тачке и наводнике, али 10% ученика погрешно употребљава ове знаке интерпункције (опет више греше старији ученици). Већина ученика правилно користи велико слово, али једна трећина (33,1%) ученика грешу у коришћењу великог слова (више грешака праве старији ученици). Илустрације ради, ученици пишу великим словом дане у недељи и називе месеци, што се може приписати утицају правописа енглеског језика који је доминантан у коришћењу компјутера.

Даља анализа прикупљених података односи се на граматичке и правописне грешке које су посматране у односу на дужину текста, као и у зависности од оствареног нивоа културе писменог изражавања. Подаци изложени у Табели 4 указују да већина ученика чешће прави правописне него граматичке грешке. Већина ученика (барем њих 75%) прави мање од једне (0.5) граматичке грешке по реченици, док барем 25% њих прави више од једне (1.2) правописне грешке по реченици. С друге стране, мање од 25% ученика поседује у потпуности свих пет укључених елемената културе писменог изражавања, а састави барем 25% њих садрже само три од пет елемената ове варијабле (што се може сматрати овладаношћу на задовољавајућем нивоу).

Табела 4: Минималне (Min) и максималне (Max) вредности, медијане (Mdn) и перцентили 25 (P25) и 75 (P75) у погледу броја граматичких и правописних грешака по реченици и према култури писменог изражавања за целокупан узорак (N=148)

	<i>Варијабле</i>		
	Број граматичких грешака по реченици	Број правописних грешака по реченици	Култура писменог изражавања
Min	0	0	1
P25	0.2	0.4	3
Mdn	0.3	0.7	4
P75	0.5	1.2	4
Max	3	5	5

Према изложеним резултатима може се закључити да су ученици при крају VI и VII разреда основне школе у стању да напишу кратак писмени састав, да своје мисли изразе јасно, што представља добар резултат. Слобода у писању, комбиновање слова, цртежа, симбола и различитих писама и језика, може се пре повезати са генерацијским и узрастним карактеристикама адолесцената (склоност да буду самосвојни, да крше правила и да се супротстављају ауторитетима), него са њиховим незнањем. Налази о лошијој линеацији и читкијем рукопису млађих у односу на старије ученике су очекивани и логични: вежбањем и сазревањем линеација се побољшава, али рукопис постаје мање читак из истих разлога. Предмет интересовања и додатног труда наставника свакако треба да буду они ученици који нису овладали градивом, као и ученици који не примењују стечено знање.

Када се упореде налази о грешкама у граматици и правопису, евидентно је да већина испитиваних ученика у писменом изражавању има

тешкоће у формулацији реченице и да грешни код употребе неког од знакова интерпункције. Грешке које, такође, завређују пажњу и захтевају допунско учење и вежбање односе се на грађење сложених глаголских облика и на писање великог слова, пошто се на основу налаза овог истраживања може тврдити да ово градиво није савладано. Изложени резултати су у складу са резултатима раније наведених истраживања (Havelka i sar., 1990; Petrović, 1995; Vrborić, 2004, 2008; Pavlović i Vaucaal, 2009). Да би ученици до краја основног образовања овладали потребним знањем и вештинама и били у стању да задовоље предвиђене стандарде о језичкој писмености, потребно је да се кроз интензивну обуку надокнади пропуштено, или да се утврди познато градиво.

Корелати квалитета писменог изражавања ученика

Пол ученика. Дечаци и девојчице се не разликују значајно у погледу степена придржавања граматичких и правописних правила (Табела 5, Број граматичких грешака: Man-Vitni $z=1.21$, $p=0.226$; Број правописних грешака: Man-Vitni $z=0.62$, $p=0.532$). Девојчице, међутим, показују израженију културу писменог изражавања него дечаци (Man-Vitni $z=4.67$, $p<0.001$, величина ефекта= 0.38).

Табела 5: Минималне (Min) и максималне (Max) вредности, медијане (Mdn) и перцентили 25 (P25) и 75 (P75) у погледу броја граматичких и правописних грешака по реченици и према култури писменог изражавања за дечаке (N=65) и девојчице (N=83)

	Број граматичких грешака по реченици		Број правописних грешака по реченици		Култура писменог изражавања	
	Дечаци	Девојчице	Дечаци	Девојчице	Дечаци	Девојчице
Min	0	0	0.1	0	1	2.5
P25	0.2	0.1	0.4	0.3	3	4
Mdn	0.3	0.3	0.7	0.8	3	4
P75	0.5	0.5	1	1.3	4	5
Max	3	2	5	3.7	5	5

Као што се из Табеле 5 може видети, састави барем половине девојчица садрже четири елемента културе писменог изражавања, док састави барем половине дечака садрже само три таква елемента. Такође, састави барем 25% девојчица садрже свих пет елемената културе писменог изражавања, док састави мање од 25% дечака садрже свих пет елемената овако мерене културе писменог изражавања. Бољи резултати девојчица

могу се приписати њиховој већој пријемчивости према основношколском начину рада (Maksić i Đurišić-Bojanović, 2004).

Разред. Ученици шестог и седмог разреда не разликују се значајно у погледу степена придржавања правописних правила (Табела 6, Број правописних грешака: Man-Vitni $z=0.87$; $p=0.382$). Међутим, ученици шестог и седмог разреда значајно се разликују у погледу степена придржавања граматичких правила и према култури писменог изражавања (Табела 6, Број граматичких грешака: Man-Vitni $z=2.00$; $p=0.046$, величина ефекта=0.16. Култура писменог изражавања: Man-Vitni $z=2.76$; $p=0.006$, величина ефекта=0.23). Као што се из Табеле 6 може видети, ученици шестог разреда праве нешто више граматичких грешака и имају у извесној мери слабију културу писменог изражавања од ученика седмог разреда. Овакве разлике су очекиване и вероватно су последица тога што млађи ученици имају задатак да савладају ново и да увежбавају научно градиво у наредним разредима.

Табела 6: Минималне (Min) и максималне (Max) вредности, медијане (Mdn) и перцентили 25 (P25) и 75 (P75) у погледу броја граматичких и правописних грешака по реченици и према култури писменог изражавања за ученике шестог (N=88) и седмог разреда (N=60)

	Број граматичких грешака по реченици		Број правописних грешака по реченици		Култура писменог изражавања	
	VI разред	VII разред	VI разред	VII разред	VI разред	VII разред
Min	0	0	0	0.1	1	3
P25	0.2	0.1	0.3	0.5	3	4
Mdn	0.4	0.3	0.7	0.8	4	4
P75	0.5	0.5	1.2	1.3	4	5
Max	3	1	5	3.7	5	5

Школски успех. Као што се из Табеле 7 може видети, број правописних грешака значајно корелира са општим успехом и оценом из српског језика. Дакле, ученици са бољим успехом по правилу се више придржавају правописних правила него ученици са слабијим успехом. Такође, ученици који имају боље оцене из српског језика више се придржавају правописних правила од оних ученика чија је оцена из српског језика нижа. Међутим, корелације броја правописних грешака и културе писменог изражавања са општим успехом и оценом из српског језика нису значајне. Усвојеност и примена правописних правила јесу добра основа за добијање добрих оцена, али што је још важније и за правилно писмено изражавање, разумевање прочитаног и квалитет научног.

Када се налази о језичким грешкама ученика добијеним у овом испитивању упореде са захтевима о томе шта се очекује да би ученици требало да знају, може се закључити да је већина испитиваних ученика шестог и седмог разреда овладала основних нивоом знања из српског језика према стандардима предвиђеним за крај основношколског образовања (Predlog obrazovnih standarda za kraj obaveznog obrazovanja, 2007). Четвртина ученика пише слободан састав поштујући основна правила културе писменог изражавања, што значи да састављају писмени састав, без иједне бесмислене реченице, да саставу дају наслов, имају читак рукопис и добру линеацију.

Табела 7: Спирманови коефицијенти корелације броја граматичких грешака по реченици, броја правописних грешака по реченици и културе писменог изражавања са општим успехом и оценом из српског језика (N=148)

	<i>Општи успех</i>	<i>Оцена из српског језика</i>
Број граматичких грешака по реченици	-0.06	-0.12
Број правописних грешака по реченици	-0.36**	-0.30**
Култура писменог изражавања	0.08	0.12

** $p < 0.001$

У завршним разредима основне школе, ученици успешно пишу кратак писмени састав о својим интересовањима, ставовима и запажањима. Када није изричито речено да пишу правилно, ученици праве бар једну правописну грешку у свакој реченици, и имају по једну граматичку грешку у свакој трећој реченици. Бројност правописних грешака може значити да су ученици најмање усвојили правописну норму, али и да можда правописна правила сматрају мање важним. Грешке се смањују са преласком у старији разред, са вишим школским успехом и бољом оценом из српског језика. Изложени налази потврђују да је пребројавање грешака код спонтаног писања добар метод за индиректно мерење усвојености градива и то на вишим нивоима (примена знања). Коришћени метод је и врло економичан, јер нас ослобађа компликоване процедуре конструисања наменског мерног инструмента – теста знања.

Закључак

Језичка писменост представља базичну вештину за целокупно образовање, а усмено и писмено изражавање јесу претпоставке за успешно овладавање школским садржајем. На језичку културу утичу различити

фактори и постоји више чинилаца задужених за ширење добре говорне и писане речи. Први и најзначајнији чиниоци су наставници и професори у основној школи, али битан утицај имају и општа култура, посебно језички ниво средине, затим наставни план и програм, уџбеници и приручници који се користе у наставном процесу, породица и уже друштво у којем се ученик креће (Šefer, Lazarević i Stevanović, 2008). Стога је разумљиво да би кроз цело школовање требало са много више одлучности неговати кохерентно, логично и економично изражавање (Bugarski, 1986). Језичка култура је незаобилазни део опште културе, па би њеним унапређењем био подигнут општи културни ниво како појединца, тако и целе заједнице.

Већина досадашњих испитивања указује на значајне пропусте ученика у познавању законитости српског језика о којима се учи у школи, што потврђују и резултати добијени у овом испитивању. Поставља се питање како побољшати писмено изражавање ученика и како постићи виши ниво језичке писмености на крају основног образовања, имајући у виду његов значај за лични развој појединца и за његово даље школовање. На који начин би се могло помоћи ученицима који нису усвојили предвиђено градиво, односно који не владају потребним знањем и вештинама говорног и писаног језика? У оквиру школе неопходни су индивидуални програми подучавања, јер се базична писменост стиче управо током основног образовања. Резултати националних и међународних испитивања о стању језичке писмености код деце и омладине подстакли су развој великих националних пројеката за увећање језичке компетенције у школама развијених европских земаља, као што су Велика Британија и Француска. Резултати овог испитивања говоре о томе да су слични пројекти неопходни и у нашој средини.

Напомена. Чланак представља резултат рада на пројекту »Образовање за друштво знања«, број 149001 (2006-2010), чију реализацију финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

Коришћена литература

- Brborić, V. (2004): *Pravopis srpskog jezika u nastavnoj praksi*. Beograd: Filološki fakultet.
Brborić, V. (2008): *Šta čitaju naši srednjoškolci?* Predavanje na 49. Republičkom zimskom seminaru za nastavnike i profesore srpskog jezika i književnosti. Beograd.
Bugarski, R. (1986): *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta.
Bugarski, R. (1996): *Uvod u opštu lingvistiku*. Beograd: Čigoja štampa.
Dragičević, R. (2007): *Srpski jezik i jezička kultura za 5. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Havelka, N. i saradnici (1990): *Obrazovna i razvojna postignuća učenika na kraju osnovnog školovanja*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Klikovac, D. (2007): *Srpski jezik za VIII razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Maksić, S. i M. Đurišić-Bojanović (2004): Kreativnost, znanje i školski uspeh, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 36 (85–105). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Milanović, A. (2006): *Srpski jezik za sedmi razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Nikolić, M. i M. Nikolić (2007): *Srpski jezik i kultura izražavanja za 6. razred osnovne škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Pavlović-Babić, D. i A. Baucal (2009): *Razumevanje pročitano, PISA 2003 i PISA 2006*. Beograd: Ministarstvo prosvete Republike Srbije, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Petrović, A. (1995): Razumevanje kauzalnih veza u uzročno-posledičnim rečeničnim konstrukcijama, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 27 (216–229). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Pravilnik o nastavnom planu i programu za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2006). *Prosvetni pregled*, specijalni broj.
- Pravilnik o nastavnom planu i programu za sedmi i osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2006). *Prosvetni pregled*, specijalni broj.
- Pravilnik o izmenama Pravilnika o nastavnom planu i programu osnovnog obrazovanja i vaspitanja (2006). *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 9.
- Predlog obrazovnih standarda za kraj obaveznog obrazovanja* (2007). Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta i Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.
- Šefer, J., E. Lazarević i J. Stevanović (2008): Jezik udžbenika: podsticaj ili prepreka, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, God. 40, Br. 2 (347–368). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Šipka, M. (2008): *Kultura govora*. Novi Sad: Prometej.
- Vigotski, L. (1983): *Govor i mišljenje*. Beograd: Nolit.
- Urban, K. & H. Jellen (1993): *Test of Creative Thinking – Drawing Production (TCT-DP) – Design and empirical studies, Manual*. Hannover: University of Hannover.
- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (2003): *Službeni glasnik RS – Prosvetni pregled*, 62.

Примљено 01.03.2008; прихваћено за штампу 17.04.2008.

Jelena Stevanovic, Slavica Maksic and Lazar Tenjovic
ON WRITTEN EXPRESSION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS

Abstract

Normative rules of standard Serbian language are acquired during primary and secondary education through curriculum demands of Serbian language instruction, which takes place in three fields: grammar, orthography and culture of expression. Topic of interest in this paper is the quality of written expression of 6th and 7th grade pupils, in the context of all three fields specified to be mastered by the curriculum of Serbian language. Research comprised 148 primary school pupils from Belgrade. Linguistic analysis of spontaneously created written text was performed, in the conditions where it was not explicitly demanded from the pupil to write correctly. The

results indicate that the majority of pupils make spelling and grammatical errors, meeting the condition for the basic level of mastering the knowledge in Serbian language according to the standards specified for the end of compulsory education. In addition to this, a considerable majority of pupils has a satisfactory level of culture of written expression. Pupils more often make spelling than grammatical errors. Seventh grade pupils are better than sixth grade pupils with respect to adhering to grammar rules and according to culture of written expression, while the mark in Serbian language and general school achievement of pupils correlate only with the degree of adhering to the orthographic rules. It was concluded that not only individual programs of support for pupils who make more errors are necessary, but also launching national projects for the development of linguistic competence of the young in Serbia.

Key words: written expression, standard Serbian language, Serbian language instruction, primary school, pupils' knowledge.

Елена Стеванович, Славица Максић и Лазарь Тењевич
О ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ВОСЬМИЛЕТНИХ ШКОЛ

Резюме

Нормативными правилами сербского литературного языка учащиеся овладевают во время обучения в восьмилетней и средней школе на основании программных требований в рамках предмета Сербский язык, охватывающего три раздела: грамматика, орфография и культура речи. В предлагаемой работе рассматриваются качественные характеристики письменной речи учащихся шестых и седьмых классов в контексте всех перечисленных разделов, овладение которыми предусмотрено учебной программой по сербскому языку. В исследовании участвовали 148 испытуемых – учащихся восьмилетних школ г. Белграда. Исследователями был проведен языковой анализ спонтанно созданного письменного текста в условиях, когда перед учащимися не ставилось эксплицитное требование писать правильно. Результаты указывают на то, что большинство учащихся делает орфографические и грамматические ошибки, но при этом они удовлетворяют требованиям к базовому уровню владения сербским литературным языком, предусмотренным стандартами для лиц, имеющих обязательное образование. При этом, подавляющее большинство учащихся отличается удовлетворительным уровнем культуры письменной речи. Учащиеся чаще делают орфографические, чем грамматические ошибки. Учащиеся седьмых классов по критерию соблюдения грамматических правил лучше учащихся шестых классов, тогда как отметка по сербскому языку и общая успеваемость учащихся находятся в корреляции лишь со степенью соблюдения орфографических правил. Авторы пришли к выводу о необходимости не только индивидуальных программ поддержки учащимся, которые делают больше ошибок, но и национальных проектов развития языковой компетенции молодого поколения в Сербии.

Ключевые слова: письменная речь, сербский литературный язык, обучение сербскому языку, восьмилетняя школа, знания учащихся.